

Ристо ПОПЛАЗАРОВ

КРЕСНЕНСКОТО ВОСТАНИЕ*)

Кресненското востание од 1878 година, во Европа познато како Македонско востание, претставува врвно постигнување во револуционерните ослободителни борби на македонскиот народ во доилинденскиот период. Тоа било плод на тешката економска, политичка и национална положба под која тогаш се наоѓал македонскиот народ.

Османската империја, во чиј состав се наоѓала и Македонија, во втората половина на XIX век фактички била колективна полуколонија на големите сили. Карл Маркс уште во 1856 година, пишувајќи за последиците од Кримската војна за турската држава, констатира дека „колонијалниот протекторат над неа веќе сега постои, а ќе биде зајакнат со договорите“, склучени меѓу Турција и западните држави.

Полуколонијалната поставеност на Македонија и на другите земји под Турција ја влошувала и така лошата положба што постоела во тие земји. Во врска со тоа, некои современици и познавачи на турските прилики изнеле мошне интересни и умесни согледувања. Така на пр. Ф. Милинген го констатира следното: „Сите народи на Турција, без разлика на раса и вера го губат трпението и се стремат да се ослободат од јаремот на власта, која тие ја сметаат за неспособна да управува...“. Тешката положба на населението во Македонија и во другите земји под Турција била главна причина за избувнувањето на повеќе бунџи и востанија и општо за засилувањето на ослободителното движење на потчинетите народи. Тоа го согледале и го констатирале и некои познавачи на тие работи. „Причината за тоа движење — пишува еден современик — се состои во постојните аграрни односи, во тоа дека селаните во Македонија на пола се без земја, а нивната положба не е подобра од таа на робовите. Тие аграрни односи ги раѓаат сите досегашни ослободителни движења“. Во врска со наведените согледувања, Ф. Енгелс на-

*) Реферат поднесен на Годишното собрание на Сојузот на друштва-та на историчарите во Прилеп на 27 и 28 октомври 1978 година.

пишал: „...христијанското население во Европска Турција, грчкото и словенското, повеќе отколку било кога досега, се стреми да го симне од себе турскиот јарем“.

Главна, тешката положба на народните маси и борбеноста на повеќе Македонци-ајдути и учесници во тогашните ослободителни борби и војни довеле до избувнување на Кресненското востание на 5/17 октомври 1878 година. На тој ден околу 400 ајдути и вооружени селани под раководството на десетина ајдутски војводи на чело со Стојан Стоил — Карастоилев, според однапред приготвен оперативен план ја нападнале турската војска во теснината Кресна и по дводневни борби ја победиле, заробувајќи околу 120 војници и двајца офицери. Веднаш потоа биле ослободени неколку села. Востанието успешно се ширело и зафатило доста голем терен.

Успешниот тек на востанието се должи на поддршката што ја дале македонските селани и на значајните мерки што ги презеле востаничкото раководство. По првите борби тоа ја усовршило воената и политичко-управната организација на силите. Востаничките вооружени сили биле распоредени во четири големи одреди на чело со Стојан Карастоилев, Коста Георгиев, Стојан Торолинко и Крсто Аризанов. Карастоилев бил избран од војводите за „прв војвода т.е. за воен раководител на востаничките сили, што се потврдува и од самиот тек на востанието. Рускиот офицер Адам Калмиков бил избран за атаман на востанието. Бил формиран „Штаб на Македонското востание“. Од повеќе официјални документи на востаничкото раководство се гледа дека самите учесници на востанието го нарекле „Македонско востание“, а како за такво пишувал и европскиот печат. Штабот на Македонското востание го сочинувале ајдутските војводи на чело со Карастоилев. За началник на штабот тие го избрале Димитар Поп Георгиев-Беровски, кој располагал со печат што носел назив: „Печат на началникот на Македонското востание, 1878 година“, со што тие го одредиле името и националниот карактер на востанието. Беровски воглавно се занимавал со политичко-административните прашања што искрснувале во текот на борбите во ослободените области. Седиштето на Штабот било во селото Влахи. Од карактерот на неговата дејност може да се рече дека Штабот, покрај воените задачи, вршел извесни функции на востаничка привремена власт. Штабот го организирал функционирањето на управата и на органите на народно-востаничката власт.

Во рамките на организирањето на народно-востаничката власт во ослободените области, во селата функционирале старешински одбори и селска милиција, кои се грижеле за безбедноста и спокојството на населението, ги решавале неговите спорови, ги помагале востаниците, итн. Со својата правилна политика спрема селаните, востаничкото раководство ги придобило

на своја страна и селаните од Разлошко, Демирхисарско, Пехчевско и од други области, каде што населението било во вриеж и било готово да востане. За одржувањето на редот и одбраната на ослободените реони од нападите на непријателот имала посебно значење селската милиција, чии стражи стражареле во разни стратешки места и ги информирале востаниците за движењето на непријателот. Милицијата се раководела од еден одбор, кој имал седиште во село Кресна.

По преземените мерки од страна на востаничкото раководство, востанието се ширело уште поуспешно. На источната страна на реката Струма востаниците ги ослободиле реоните сè до селата Градешница — Белица во Мелничко, каде се воделе долги и нерамни борби со утрска војска и башибозук. Востанието поуспешно се ширело на запад од реката Струма, каде биле ослободени повеќе села од Петричката околија. Скоро целиот реон, наречен Каршијак, бил во рацете на востаничките единици под војводството на војводите Златко, Горги Окото, Инџето, Митко Јурукот и др. Востаничкото продирање на југ било сопрено од многубројна турска војска на реката Струмешница блиску Петрич. Востаниците напаѓале и во правец на Струмица. Стигнале до село Сушица, но нивното понатамошно напредување било сопрено од турските воени сили, испратени од Струмица. Постојат информации според кои во Пехчево (Малешевско) се побунило населението од Берово. Тоа се повлекло во околните планини и имало судири со турска војска.

Најголеми и најдолги борби востаниците воделе на линијата Градешница — Белица. Тука тие ја употребиле и востаничката коњица под војводството на Никола Македонски. Борбите на овие останички сили дошла да ги помогне и четата на војводата Поп Костадин-Буфски од село Буф — Леринско. Со борбите раководел самиот Стојан Карастоилов, но востаниците не успеале да ја преземат оваа линија поради тоа што тука била насобрана многубројна турска војска и башибозук, кои употребувале и топови.

Подоцна востанието се проширило и во Разлошко, каде што неколку месни ајдутски чети се приклучиле кон четата на Маринов, која со силата на месните востанати селани, во ноември го нападна гратчето Банско. По неколку часовна борба, македонските селани го ослободиле Банско и заплениле 34 турски војници. За победата во Банско се заслужиле востанатите селани и ајдути, раководени од војводите Маринов, Ангел војвода, Горги Банков, Горги Тодоров, Тодор Паласкаров и др. Оперативниот план за нападот бил приготвен од Полјакот Л. Војткевич. Потоа востанале и биле ослободени селата Долна и Горна Градишта, Нидобрацко, Годлево и др. Четите на Стефан Сретковиќ и на војводата Стерјо Влашето го нападнале и освоиле селото Бања, близу до градот Разлог. Востаниците во Раз-

лошко, раководени од своите војводи, ја организирале народно-востаничката власт по примерот на востаниците од порано востанатите области. Но ослободувањето на еден дел од разлошкото население било краткотрајно — еднонеделно и било заменето со страдања и поради тоа што раководителите на востаничките акции во Разлошко не ја организирале безбедноста на населението.

За еден месец, во наведените области, во близина на ново-создадената бугарска вазална држава, се создала една доста голема слободна област во која била воведена македонска востаничко-народна власт, која ги вознемирила бугарските буржоаски кругови. Поради тоа и поради самостојната македонска политика на востаничкото раководство на чело со Карастоилов и Беровски дошло до остар судир со бугарските мотитети „Единство“, кои под раководството на подоцнежниот диктатор на Бугарија Стефан Стамболов, водејќи пропаганда за востание и нудејќи им на македонските востаници извесна материјална помош, заткулисно работеле со цел да го преземат востаничкото раководство во свои раце и да го злоупотребат востанието за големобугарски цели. Востаничките раководители, кога наслутиле за што се работи, им го соопштиле на раководителите на „единство“ следното: „Надежите што ги имавме во ваата помош пропаднаа“. „Преставете си, колку чети се вооружени со вашите испратени први и последни 60 пушки...“. „Во прашањето на востанието вие мора да бидете прости набљудувачи...“ и да не се мешате во востаничките работи. „Затоа сметаме за наша должност да ви кажеме дека ако продолжите како досега... ќе бидеме принудени да дејствуваме по нашински...“ т.е. напoлно независно, без „помош“ на комитетите „Единство“, која советскиот историчар Левинтов правилно ја карактеризира како блокада на востанието.

Во рамките на таа блокада раководителите на комитетите „Единство“ поддо го уапсиле началникот на Македонското востание Димитар Поп Георгиев-Беровски и со тоа од блокада преминале кон контравостанички напад, што завршил со уште по-подлото убиство на воениот востанички раководител Стојан Карастоилов. Против ова злосторство другарите на Стојан војвода се побуниле и ги прогониле агентите на „Единство“ во Софија.

Со убиството на Стојан Карастоилов кулминирале контрареволуционерните акции и напади на комитетот „Единство“ против Македонското востание. Овие акции и напади претставуваат една од причините за поразот на Кресненското востание. Тогаш и турската влада презела големи и офанзивни акции против востаниците, зашто покрај другото, во Европа се ширеле гласови дека Македонското востание претставува почеток на едно општобалканско востание, за кое се водеа преговори и со албанското ослободително движење, дека Русија ќе го искористи

него да ѝ објави на Турција нова војна, а Австро-Унгарија по тој повод ќе слезе во Солун. Во врска со тоа Англија барала од Портата што побрзо да го задуши востанието и за таа цел ѝ ставила на располагање неколку свои бродови за префрлување на турска војска во Македонија. Така Кресненското востание било поопшто значење.

Во декември 1878 година многубројната насобрана турска војска и башибозук извршиле фронтален напад на востаничките позиции и ги освоиле ослободените востанички области. Востаниците и народот, се повлекле во непристапните планини без да дадат големи жртви, а кога војската се повлекла, пак се вратиле, пред сè, во реонот Каршијак, каде што била обновена народно-востаничката власт, но само за извесно време. Истовремено, во Горна Џумаја, во Кустендил и во други места започнале да се вршат подготовки за нови востанички акции. Биле формирани десетина чети од разни доброволци и биле наречени „македонска војска“ со главен штаб под команда на Словенецот Мирослав Хубмаер. Одвреме навреме четите биле испраќани во разни места на Македонија. Сите овие нови акции, што се сметаат како втор период на Кресненското востание, завршиле во мај-јуни 1879 година.

Ова востание, едно од најголемите македонски востанија воопшто, покрај другото има значаен позитивен одглас не само меѓу народот во земјата, туку и меѓу Македонците во странство. Така на пример, учителот Кузман Вацовиќ од Крушево, кој, заедно со својот брат Деспот и со многу пријатели, се наоѓал во Србија, кога дознал за востанието, се солидаризирал со него. По тој повод Кузман изразува негодување што „уште стои адамовата клетва над македонскиот народ“, т.е. што не е ослободен. Деспот Вацовиќ изразува готовност да се приклучи кон востанието со многубројни доброволци и да дигне востание во областа на Пчиња и Кумановско. Истовремено тој, во овој случај, се оградува од српските и бугарските големодржавни интереси и ја нагласува македонската посебност. Кажете искрено — пишува тој — мислите да одите во Македонија или во Тракија, зашто ако одите во Македонија, јас како Македонец можам да дојдам, инаку никако не доаѓам“.

Сличен одглас Кресненското востание имало и меѓу Македонците што живееле во неколку романски градови како Турн Северин и други. Тие собирале парична помош за востаниците, а во едно писмо, испратено од „Македонското друштво во Турн Северин“ ги искажале следните свои сфаќања за македонската посебност: „Македонија остана неослободена. Затоа сега... сите Македонци треба да се дигнеме против непријателите и да ја пролееме крвта за нашето ослободување, да види цела Европа дека сме народ, достоин да ја прими слободата и да застанеме меѓу цивилизираниот свет со своја сопствена администрација“.

Тамошните Македонци посебноста ја пројавувале и преку организираниот самостоен живот во месните „Македонски друштва“ кои биле здружени во едно „Македонско централно добротворно општество“ со седиште во Тур Северин. Во нив членувале работници, занаетчии (и цели еснафи) и други наши луѓе од повеќе македонски краишта.

Наведените и други податоци сведочат за непосредните или посредните изрази на македонската посебност. Во врска со сфаќањата и расположението на македонските востаници и на народот општо, Мирослав Хубмаер, кој како еден од раководителите на Македонското востание тогаш и подоцна одблизу се запознал со тие луѓе, го пишува следното: „Во Македонија луѓето немаат доверба во туѓите ослободители...“. „Таму секој Македонец во себе си ја носи мислата за слободна, независна и самостојна Македонија“. Хубмаер ги наведува и следните изјави на самите Македонци: „Ние — велеле тие — со ентузијазам би се бореле за нашето ослободување, за да бидеме слободни во нашата земја, но за да ги промениме само господарите, та наместо од турски заптии да бидеме тепани од бугарски или српски жандарми, за нешто слично нема ни со прст да мрднеме“.

За овие работи, мошне интересно сведоштво ни остави и Ѓорѓи Пулевски, војвода и член на „Воената управа“ на македонската востаничка војска на Кресненското востание. Тоа е неговата револуционерна историско-политичка песна „Самоилова Македонска“ што се пеела од емиграцијата и во Македонија непосредно по востанието. Тој во неа „... безрезервно ја истакнува својата национална посебност, барајќи го коренот во античката македонска држава и мечтаејќи за „Краlevина Македонска““. „Авторот на оваа нова народна песна — пишува неговиот пријател Кузман Шапкарев — тука (во Бугарија) го уважуваат и го почитуваат сите Македонци и... има популарност по цела Македонија, а посебно меѓу Мијаците и Дебарската околност“. Значи, неговите мисли продирале и наоѓале почва кај народните маси на емиграцијата и во Македонија.

Може да се рече дека Кресненското, односно Македонското востание (како што стои во востаничкиот печат) е врвно постигање на македонските револуционерни борби до Илинденското востание. Со својата народно-востаничка власт, воведена во ослободената област, и со македонските пројави на востаниците тоа претставува значаен придонес во изградувањето на македонска посебност. Тоа е значајна етапа во борбите на македонскиот народ за ослободување од петвековното ропство.

Македонскиот народ преку востаничко-заговорнички кружоци, наведените востанија, преку учеството на македонски доброволци во ослободителните борби и војни на балканските народи, и особено преку Кресненското востание, ги изразил своите

желби и стремежи за ослободувањето на Македонија, за нејзиното автономно државно уредување и општо за национална посебност. Сите тие борби и стремежи претставуваат најдобар одговор на тие кои во духот на оваа или на онаа голема државна политика од типот на Санстефано, „Мегали идеја“ и слично ја фалсификуваат и присвојуваат историјата на македонскиот народ и го негираат неговото постоење.